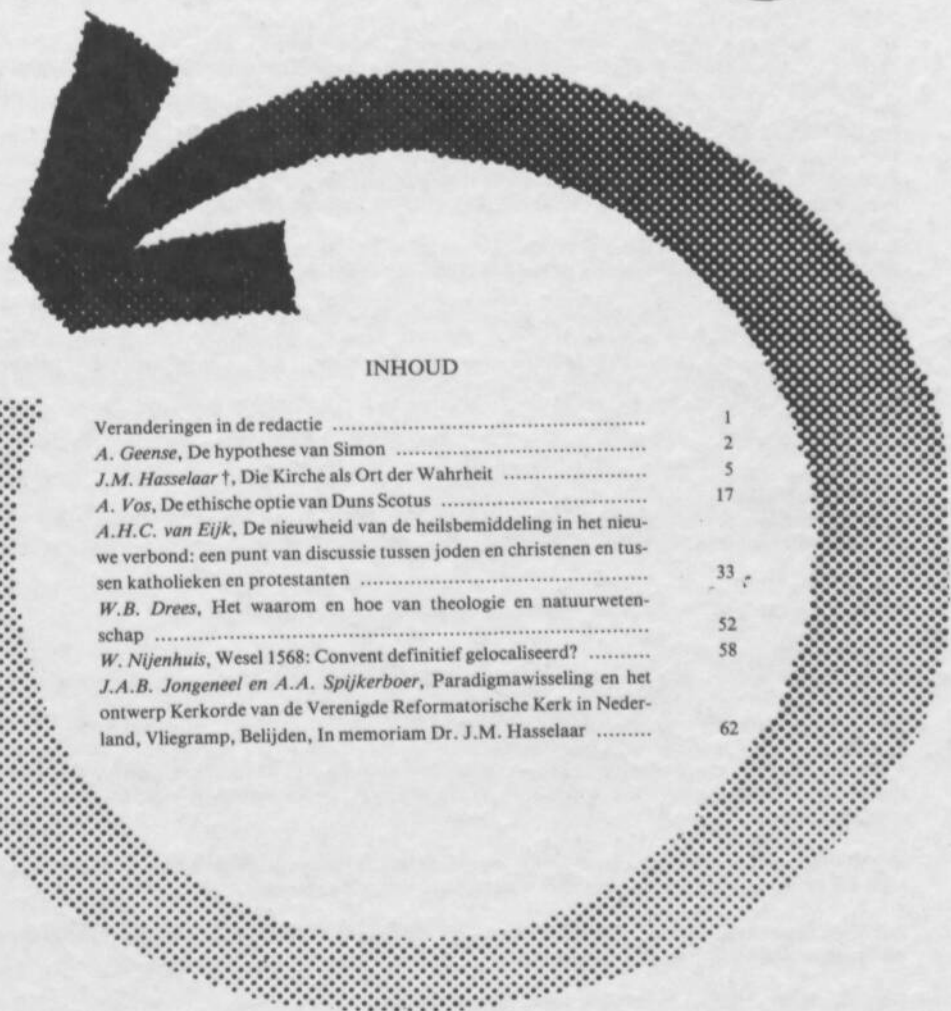

kerk en theologie

44ste jaargang no. 1, januari 1993, f 22,50

INHOUD

Veranderingen in de redactie	1
<i>A. Geense</i> , De hypothese van Simon	2
<i>J.M. Hasselaar</i> †, Die Kirche als Ort der Wahrheit	5
<i>A. Vos</i> , De ethische optie van Duns Scotus	17
<i>A.H.C. van Eijk</i> , De nieuweheid van de heilsbemiddeling in het nieuwe verbond: een punt van discussie tussen joden en christenen en tussen katholieken en protestanten	33
<i>W.B. Drees</i> , Het waarom en hoe van theologie en natuurwetenschap	52
<i>W. Nijenhuis</i> , Wesel 1568: Convent definitief gelocaliseerd?	58
<i>J.A.B. Jongeneel</i> en <i>A.A. Spijkerboer</i> , Paradigmawisseling en het ontwerp Kerkorde van de Verenigde Reformatorische Kerk in Nederland, Vliegkamp, Belijden, In memoriam Dr. J.M. Hasselaar	62

Het waarom en hoe van theologie en natuurwetenschap¹

Theologie-en-natuurwetenschap is een vreemd vakgebied, als het al die status mag worden toegekend. In deze bijdrage wil ik enige programmatische opmerkingen maken. Dat betreft enerzijds het 'waarom' van dit werk, anderzijds enige verschillende invalshoeken.

1. *Waarom? – Public relations*

Wie in het bijzonder heeft belang bij het gesprek over geloof en wetenschap? Vaak wordt gedacht dat dat vooral de kerken zijn. Die hebben er ook belang bij. Secularisatie heeft echter niet alleen met de natuurwetenschappen te maken, maar ook met historisch besef, ervaringen met andere culturen en met concrete belangen. Zo lijkt in Nederland kerkelijke betrokkenheid maatschappelijk overbodig geworden te zijn. Intensieve wisselwerking met de natuurwetenschappen zal de kerken dan ook niet veel leden opleveren. Die kerken groeien die een simpel pakket van opvattingen en normen bieden in een hecht sociaal verband, kortom, clubs die weinig ophebben met wetenschap.

Niet alleen theologie en kerk hebben belang bij deze dialoog, al moeten de verwachtingen voor het effect op participatie niet te hoog gesteld worden. Ook de wetenschap heeft daar belang bij, zowel ten aanzien van hen die anti-wetenschap zijn, als ook ten aanzien van hen die erg pro-wetenschap lijken te zijn, en ook ten aanzien van hen die zich nogal neutraal opstellen. Van alle drie een voorbeeld.

In een Gallup Poll werden in november 1991 mensen in de Verenigde Staten drie visies op het ontstaan van de menselijke soort voorgelegd: een strikt creationistische (God heeft de mens in zijn huidige vorm geschapen op een moment in de laatste tienduizend jaar), een tussenpositie (de mens heeft zich in een door God geleid proces ontwikkeld gedurende miljoenen jaren uit minder ontwikkelde levensvormen) en een naturalistische optie (de mens heeft zich ontwikkeld gedurende miljoenen jaren uit minder ontwikkelde levensvormen, waarbij God geen rol speelde)². De eerste optie werd gesteund door

1 Licht bewerkte versie van het dankwoord uitgesproken bij de uitreiking van de Prins Bernhard Fonds Prijs op 19 juni 1992, toegekend door de Hollandsche Academie van Wetenschappen.

2 *U.S. News and World Report*, December 23, 1991, 59.

47% van de geïnterviewde Amerikanen. Blijkbaar acht de helft, en van degenen met een hogere opleiding of een hoog inkomen ongeveer een kwart, wetenschap bedreigend voor de eigen opvattingen; een gigantisch public relations-probleem. In Nederland is de beleving van 'wij' tegen 'hun' minder sterk, maar ongetwijfeld is ook hier het gevoel aanwezig dat wetenschap bedreigend is voor belangrijk geachte overtuigingen.

Wetenschap wordt ook omhelsd. Onlangs werd in Nederland een partij opgericht die natuurwetten centraal stelt. Recente natuurkundige theorieën over supersnaren en superzwaartekracht zouden de oude wijsheid uit de Indische Veda's bevestigen. Dat zouden wij dan ook tot leidraad in de politiek moeten nemen, aldus deze leerlingen van de Maharishi Mahesh Yogi. Ook andere, eveneens irreële, verwachtingen van materiële en spirituele aard zouden hier genoemd kunnen worden. Hoewel zulke verwachtingen lijken bij te dragen aan een positief klimaat voor natuurwetenschap, kunnen ze aan de wetenschap en de samenleving ook schade toebrengen. Als de verwachtingen niet vervuld worden, kan het enthousiasme omslaan. En het verlangen naar grote omvattende en liefst diepzinnige visies belemmert het kritische, reductionistische, stukje-bij-beetje handwerk van de echte wetenschap.

Een derde public relations-probleem voor de natuurwetenschappen heeft niet direct met religie te maken maar met de samenleving waarin beide functioneren. Juristen, economen, bedrijfskundigen en dergelijke gaan in het management van bedrijven vaak de natuurwetenschappers en de ingenieurs voorbij. Of dat gezond is voor de bedrijven laat ik in het midden – er zijn aanwijzingen dat dat niet zo is. Het leidt in elk geval tot dalende aantallen studenten voor de beta-faculteiten. Immers, waarom zou je een natuurwetenschapper worden als je straks zijn baas kan zijn? Soortgelijke trends zijn er ook in de V.S. en elders. Misschien is dat wel een detail van datgene wat de econoom John Kenneth Galbraith in zijn *The Culture of Contentment* (1992) heeft beschreven. De politiek en de media worden beheerst door 'tevrede'nen', die iedere inbreuk op hun wereld en wereldbeeld ver van hun bed zullen houden. Reiken naar hogere idealen past daar niet bij, of dat nu sociale en ethische of intellectuele idealen zijn. In die zin kan wetenschap ook belang hebben bij een taal, een traditie waarin idealistische motieven doorklinken.

2. *Waarom? – Nieuwsgierigheid, eerlijkheid, verantwoordelijkheid*

In aansluiting bij de afwegingen betreffende 'public relations' worden vaak twee redenen genoemd als aan mensen gevraagd wordt waarom theologie zou dienen te worden verbonden met natuurwetenschap. Sommigen wijzen op ethische problemen rond de toepassing van de wetenschappen; integratie van theologie en natuurwetenschap zou misschien zelfs nodig zijn voor het voort-

bestaan van leven op aarde. Anderen wijzen op de afnemende verstaanbaarheid van geloof, en zien het verbinden van theologie met natuurwetenschap als bijdrage aan de begrijpelijkheid en geloofwaardigheid van geloof, en daarmee aan het voortbestaan van geloof c.q. kerk in onze cultuur.

Beide motieven lijken me echter geen stand te houden. Intellectuele integratie zal de morele problemen niet oplossen; nadruk op de heelheid van de schepping kan misschien bijdragen aan verantwoord gedrag, maar de relevantie van de kerken ten aanzien van milieuvraagstukken dient niet te worden overschat. Binnen de kerken is er bovendien evenveel verwarring als daarbuiten.

Ook zal goed werk ten aanzien van de verhouding van theologie en natuurwetenschap niet leiden tot een toenemend aantal kerkleden. Qua ledental groeiende kerken zullen waarschijnlijk ook in de toekomst die kerken zijn die een relatief eenvoudig pakket van opvattingen en gedragscodes leveren; die bieden een veiligheid die gebaseerd is op het ontvluchten van de complexiteit van de moderne wereld, wetenschap daarbij inbegrepen. Ook aan de andere kant, waar wetenschap wordt opgepikt door holistische zoekers, valt niet te verwachten dat een filosofisch gezien kritische, nuchtere, dialoog van theologie en natuurwetenschap veel mensen zal kunnen boeien – daarvoor willen de betreffende personen vaak meer horen dan op grond van het wetenschappelijke te zeggen zal zijn.

Tijd geven aan 'theologie en natuurwetenschap' kan, mijns inziens, niet worden verdedigd op dergelijke utilistische gronden. Toch, schreef ik eerder³, zijn er tenminste twee redenen om zich in te laten met de verhouding van theologie en natuurwetenschap. Allereers is er menselijk verlangen naar beter begrip. Het onderzoeken van de samenhang tussen verschillende benaderingen van de werkelijkheid, verschillende soorten ervaringen, of verschillende taalspelen, kan daartoe bijdragen. Naast *nieuwsgierigheid* is ook *eerlijkheid* een motief: we dienen de vraag naar de betekenis van onze wetenschappelijke en theologische ideeën niet te ontlopen, anders kunnen we de betreffende ideeën maar beter opgeven. Een dergelijke eerlijkheid hoeft echter niet positief uit te pakken voor opvattingen waar men aan gehecht is; de negentiende-eeuwse kerkverlater Allard Pierson zou gesproken hebben van 'het weemoedig voorrecht van het denken'.

Die twee motieven, nieuwsgierigheid (hetgeen betekent het zoeken naar vollediger en omvattender begrip, coherentie) en eerlijkheid (hetgeen vereist redelijkheid, het vermijden van inconsistenties, en dergelijke) acht ik nog

3 W.B. Drees, 'Theology and cosmology beyond the Big Bang theory', in: J. Fennema, I. Paul (red.), *Science and Religion: One World - Changing Perspectives on Reality*, Enschede en Dordrecht 1990, 100.

steeds van groot belang. Ik zou er een derde motief aan toe willen voegen, die te maken heeft met ervaringen van ambivalentie, met *verlangen naar een betere wereld*. Terwijl eerlijkheid en nieuwsgierigheid het moderne denken weerspiegelen, is er ook de postmoderne aarzeling bij de poging te komen tot een allesomvattend en contradictieloos systeem – wat heeft een zich als universeel voorstellende rede gedaan met de sensibiteit voor het lijden⁴? Wat komt in een omvattende en harmoniserende cognitieve benadering niet tot z'n recht? Wat valt bij toenemende taakverdeling tussen de mazen door?

Men zou specialisatie als een gegeven kunnen accepteren. In een roman van H.G. Wells uit 1901 ontdekt een ontdekkingsreiziger maanwezens. Hoewel ze behoren tot één soort, zijn er onderling grote verschillen. Van sommige maanwezens is een arm ontwikkeld tot een soort kraan. Bij andere maanwezens is het geheugen ontwikkeld, waarbij nog wat verschrompelde poten uit een vat steken. Weer andere zijn geschikt voor één intellectuele taak, zeg wiskunde of het begrijpen van beeldspraak. Tijdens de 'opvoeding', als je ons woord zo kan gebruiken, wordt één aspect gestimuleerd en gevoed, terwijl de rest wordt verwaarloosd en geremd. De ontdekkingsreiziger wordt er wat onpasselijk van, maar neemt zichzelf die reactie kwalijk. Dit is toch veel humaner dan onze aardse methode die kinderen eerst tot volwassen mensen laat uitgroeien om ze pas dan in te perken tot gespecialiseerde taken⁵.

Specialisatie bedreigt de mogelijkheid verantwoordelijkheid te dragen, wat immers vereist dat men het eigen werk in een groter verband kan zien. Aan de andere kant is specialisatie nodig om diepgang en kwaliteit op een bepaald gebied te bereiken. Denken over wetenschap en religie is belangrijk vanwege deze spanning tussen diepte en breedte, tussen gespecialiseerde kennis en de behoefte om het leven in een groter kader te plaatsen.

3. Hoe? – Enkele invloeden

Na deze beschouwing over het belang wil ik nu nog iets zeggen over de inhoud. Wetenschap en religie kunnen op verschillende manieren op elkaar inwerken.

Zo is er de vraag hoe wij ons de wereld voorstellen. Hoe ver reikt ons verklaren? Wat is de relatie tussen wetenschappelijke theorieën, religieuze overtuigingen en werkelijkheid? Eén visie is uitgedrukt in de prent van René Magrit-

4 Ik gebruik hier woorden ontleend aan mijn promotor R. Hensen, 'Noordmans: modern?', in G.W. Neven (red.), *Oecumenische ontdekkingen in het werk van O. Noordmans*, Kampen 1990, 53; wat dit gedeelte betreft ook in R. Hensen, *Houtskoolschetsen*, Utrecht 1991, 227.

5 H.G. Wells, *The First Man in the Moon*, Nelson and Sons, z.j., p. 262.

te met het onderschrift 'Dit is géén pijp'. Zelfs als er een theorie van alles zou zijn, zoals sommigen verwachten, dan nog zou zo'n stel formules niet verklaren waarom er een werkelijkheid is die aan dat beeld beantwoordt. Niet alleen zijn onze ideeën niet de werkelijkheid zelf, maar onze kijk op de werkelijkheid is ook niet zuiver. Wij zitten onszelf in de weg. Als je de wereld alleen vanuit de trein kent, dan zou je kunnen menen dat spoorbomen altijd gesloten zijn. Hoe kunnen we weten of ons beeld van het heelal juist is, dan wel een misvatting vanuit een al te beperkt perspectief?

In het eerste deel van mijn *Beyond the Big Bang*⁶ gaat het om dit soort vragen. In het tweede deel stel ik de vraag naar waarden centraal voor de theologie. De samenhang van die twee lijnen, het denken naar kennis en mysterie en naar waarden, heb ik nog steeds niet helder, maar de aard van waarden in een wereld van feiten blijft een belangrijk thema voor mij.

Naast de grenzen van het kennen met een mogelijk besef van mysterie en naast het reiken naar absolute waarden is er een derde invalshoek, die van de wetenschappelijke bestudering van het verschijnsel religie. Voor wat betreft de fundamentele vooronderstelling bij een dergelijke vraagstelling zou te wijzen zijn op een andere prent van Magritte. Een kasteel, volgens de titel gelegen in de Pyreneeën, ligt op de top van een enorme rots – die zweeft boven een woelige zee. In zijn onmogelijkheid bepaalt het beeld ons erbij dat bergen niet vrij zweven boven de aarde. Het is zelfs niet juist om te zeggen dat ze rusten op de aarde. Ze zijn de aarde in één van haar vele manifestaties. Mensen, inclusief hun vele mogelijkheden, worden gezien als deel van de werkelijkheid. Dat is niet zozeer het naar beneden halen van mensen tot het niveau van domme materie. Het is een opwaarderen van ons beeld materie. Al het menselijke, inclusief religie en moraal, hoort er bij.

De zon gaat onder. Nee, zegt de natuurwetenschappelijke beschrijving, de aarde draait. Hoewel dat in vroeger eeuwen als een grote breuk werd beschouwd, hebben wij er nu weinig moeite mee om beide te accepteren. De natuurkundige praat over golflengtes of frequenties waar wij kleuren beleven, maar de correspondentie met onze twintigste eeuwse common sense is dan nog vrij groot. Dat is minder bij abstracte natuurkunde, die dan ook als erg moeilijk wordt gezien, juist vanwege die afstand tot de ons vertrouwde beschrijving en beleving.

Bij een natuurwetenschappelijke benadering van religie en moraal treedt ook een vervreemdend effect op. Het probleem van 'de twee culturen' is niet slechts een sociaal verschijnsel, maar raakt ook een verschil in omgang met de

6 W.B. Drees, *Beyond the Big Bang: Quantum Cosmologies and God*, La Salle (IL.) 1990.

dagelijkse ervaring⁷. De letteren hanteren een jargon dat de verschijnselen in grote mate neemt zoals ze zich presenteren. Achter religie en ritueel wordt echter door een evolutionaire benadering een ander verhaal geplaatst. 'Iets doen omdat God het vraagt' wordt functioneel gezien; het is goed voor de toekomst van de groep of van ons nageslacht binnen de groep. De verwijzing naar transcendent werkelijkheid wordt vervangen door een verwijzing naar sociale werkelijkheid. Dat is voor religie veel ingrijpender dan alle discussies over het ontstaan van de biologische soorten of van het heelal.

Religie is daarmee niet irrelevant geworden. Integendeel, het bevat in dit perspectief een heleboel grondig uitgeteste wijsheid over menselijk samenleven, over omgaan met falen en lijden, met eenzaamheid en groepsdruk. De beleving verandert door een ander perspectief op religie, een meer functionele beschrijving van buitenaf, maar dat neemt niet weg dat ook de beleving van binnenuit serieus te nemen is. Eerder noemde ik het voorbeeld van de zonsopgang, waarbij wij ons nauwelijks meer kunnen voorstellen wat een verandering voor de beleving het geweest moet zijn om dat te duiden als een indruk ten gevolge van de draaiing van de aarde. Je kunt ook denken aan de spanning tussen onze eigen beleving en neurobiologische beschrijvingen. Als de 'Gij' tot wie in religieuze situaties gesproken wordt een metafoor is, dan dienen wij te proberen te begrijpen waarom die metafoor zo krachtig is. Met een voorbeeld van iemands anders, er gaat immers iets verloren wanneer we de religieuze werkelijkheid vatten in de taal van 'het' in plaats van 'Gij', net zoals het genot van sex niet bevorderd wordt door kennis van de neurobiologie van orgasmes⁸.

Ik kom, heel kort, bij een vierde en laatste invalshoek, waarbij alle drie voorafgaande van belang zijn. Het gaat niet slechts om begrip van de wereld, van waarden en van onszelf, alsof het een intellectueel spel is. Onze opvattingen over de werkelijkheid en over onszelf werken, ten goede of ten kwade. De maatschappelijke en ethische aspecten zijn zeker zo belangrijk zo niet belangrijker dan de intellectuele puzzels. Maar het is ook veel moeilijker om daar iets zinnigs over te zeggen, dus daar zal ik nu verder niet aan beginnen.

7 De term 'twee culturen' is gangbaar geworden door een rede van C.P. Snow in 1959; zie C.P. Snow, *The Two Cultures and A Second Look*, Cambridge 1969. Waar Snow vooral het gebrek aan communicatie tussen twee sociale groepen signaleerde, gaat het mij hier om een verschil in houding ten opzichte van dagelijkse ervaring, zoals besproken in H. Philipse, *Wijsbegeerte tussen twee culturen*, Leiden 1986.

8 Lindon Eaves, een geneticus en Anglicaans priester, in 'Adequacy or orthodoxy? Choosing sides at the frontier', *Zygon* 26 (1991), 502.